

DOI 10.52363/2414-5866-2024-2-27

УДК 351.86:338.1

*Манелюк О.І. - Територіальне управління Державного бюро розслідувань,
м. Києві*

ORCID: 0009-0004-2653-7444

*Maneliuk O.I. - Territorial Directorate of the State Bureau of Investigation
in Kyiv*

ОРГАНІЗАЦІЯ СПІВРОБІТНИЦТВА ЗАЦІКАВЛЕНИХ СТОРІН У УПРАВЛІННІ РИЗИКАМИ РОЗВИТКУ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ

ORGANIZATION OF COOPERATION OF INTERESTED PARTIES IN RISKS MANAGEMENT OF SHADOW ECONOMY DEVELOPMENT

У статті визначено порядок організації співробітництва органів влади з іншими структурами, що здійснюється з метою зменшення ризиків появи та розвитку тіньової економіки держави. З'ясовано, що вироблення принципів несуперечливої співпраці усіх учасників співпраці та дотримання єдиної концепції є кінцевим завданням забезпечення національної економічної безпеки. Оскільки національна економіка є складною системою, найефективнішим підходом досягнення цілей її розвитку є синергетичний підхід. В результаті аналізу виявлено, що сенс цього підходу у тому, що ефективність досягнення цілей розвитку системи загалом зумовлена тим, наскільки узгоджуються цілі розвитку її окремих елементів.

Ключові слова: *тіньова економіка, економічна безпека, національна безпека, ризики, співробітництво, суб'єкти економіки.*

The article defines the procedure for organizing the cooperation of authorities with other structures, which is carried out in order to reduce the risks of the appearance and development of the shadow economy of the state. It was found that the development of principles of non-controversial cooperation of all cooperation participants and adherence to a single concept is the ultimate task of ensuring national economic security. Since the national economy is a complex system, the most effective approach to achieving its development goals is a synergistic approach. As a result of the analysis, it was found that the meaning of this approach is that the effectiveness of achieving the goals of the development of the system in general depends on the extent to which the development goals of its individual elements are coordinated.

Keywords: *shadow economy, economic security, national security, risks, cooperation, economic subjects.*

Постановка проблеми. *Вироблення принципів несуперечливої співпраці усіх сторін, що стримують ті мінімізують прояви тіньової економіки в державі, їх дотримання єдиної концепції є кінцевим завданням забезпечення національної економічної безпеки. Оскільки національна економіка є склад-*

ною системою, виникає необхідність зменшення ризиків появи негативного фактора як тіньова економіка. З метою зменшення ризиків появи тіньової економіки з'являється необхідність створення організаційних зв'язків взаємодії держави та інших утворень які здатні своїми силами зменшити ризики у цій сфері, та ефективно протистояти появі тіньової економіки в державі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій Вивчення питання організації співробітництва державної влади та інших формувань, що займаються сриманням та мінімізацією негативних проявів тіньової економіки безпосередньо розглядаються із проблемою внесення змін в законодавчі акти та ступеню впливу держави з метою недопущення розвитку тіньової економіки. Також аналізується слабкі міста в економіці де можливе утворення тіньової економіки що характеризується вираженою спрямованістю на досягнення різних за характером цілей і завдань, що стоять перед державою в певний момент часу. Більшість досліджень у цій галузі базуються на роботах відомих учених[1; 2; 3].

Постановка завдання. Метою статті є аналіз організації співробітництва зацікавлених сторін метою якої є управління ризиками розвитку тіньової економіки.

Виклад основного матеріалу. Поява тіньового сектора означає, що деякі суб'єкти, що беруть участь у дотриманні суспільних норм у частині економіки, мають можливість не дотримуватися цих умов, що в свою чергу означає, що інші суб'єкти економіки дозволяють їм це робити - або через слабкість, або через незацікавленість у таке дотримання. [1]

Звідси логічною є постановка проблеми про методи забезпечення такої зацікавленості. Створення зацікавленості всіх суб'єктів національної економічної системи у ліквідації тіньового сектора – головна умова боротьби з його зростанням. Основними суб'єктами економіки, від волі та дій яких залежить оптимальне дотримання всіма сторонами взаємних інтересів з метою забезпечення власних, є:

- підприємці, які організували економічну діяльність із виробництва товарів та послуг;
- громадяни - як наймані працівники, що у цій діяльності, спільними зусиллями забезпечують назване виробництво;
- держава, яка регулює діяльність підприємницьких структур та найманих працівників з метою найефективнішого виконання своїх громадських інституційних обов'язків, які перебувають у підвищенні національного благоденства.

Вироблення принципів несуперечливої співпраці цих сторін та їх дотримання є кінцевим завданням забезпечення національної економічної безпеки. Оскільки національна економіка є складною системою, найефективнішим підходом досягнення цілей її розвитку є синергетичний підхід. Сенс цього підходу у тому, що ефективність досягнення цілей розвитку системи загалом зумовлена тим, наскільки узгоджуються цілі розвитку її окремих елементів. Стабільність та ефективність національної економіки, тобто наці-

ональна економічна безпека, залежить від злагодженості та несуперечності взаємодії як суб'єктів підприємництва, їх найманих працівників, так і держави. Отже, для збереження національної економічної безпеки необхідно створити умови, що забезпечують їх взаємну зацікавленість у дотриманні легальності діяльності та володінні легальними доходами. Відповідно постає питання, а чи існують такі обставини в принципі, і чи має місце така мета, яка визначається в термінах економічних показників, яка об'єднала б у собі цілі всіх учасників економічної системи.

При проведенні аналізу наявності такої єдиної мети пропонується використати графічний метод побудови вектора, що відображає спільні інтереси всіх зацікавлених у результатах економічної діяльності сторін: підприємців, громадян та держави. [5]

Координати побудови цих векторів визначаються показниками результатів економічної діяльності:

1. Якість життя населення, що оцінюється через обсяг доступних соціально значущих послуг та заходів (послуг освіти, медичних послуг, послуг з екологічного очищення чи чистоти природного середовища).

2. Витрати на соціально значущі проекти та заходи.

3. Рівень ВВП.

4. Дохід на душу населення.

Як стає очевидним, що стійкість розвитку національної економіки (а отже, і економічна безпека) визначається мінімізацією впливу тих факторів, які є індикаторами масштабної присутності тіньового сектора:

- безконтрольне використання надр та інших природних ресурсів;
- втрата трудових ресурсів у зв'язку з низьким рівнем медичного забезпечення як для майбутніх (дітей), так і для справжніх (дорослих) трудових кадрів у зв'язку з недостатністю коштів бюджету на реалізацію державних медичних програм;
- зниження рівня людського капіталу суспільства через відсутність потреби у високоосвічених кадрах у підприємств тіньового сектора, а також недостатністю коштів бюджету на реалізацію державних освітніх програм;
- зниження рівня життя населення у зв'язку з неможливістю контролю умов охорони та оплати праці;
- зниження авторитету державної влади, не здатної забезпечити законність підприємницької діяльності та соціальний захист населення, наслідком чого є правовий нігілізм суспільства, зростання кількості злочинних угруповань, руйнування найважливіших інститутів, що забезпечують стабільність суспільства.

Особливе місце серед негативних наслідків зростання тіньового сектора займає корупція, яка є як інструментом розширення тіньового сектора, так і результатом діяльності цього сектора. Іншими словами: корупція є ін-

струментом отримання безконтрольних преференцій для тіньової діяльності, а також інструментом отримання безконтрольних доходів представниками державних структур, що знижує авторитет та дієвість державної влади [2].

Вже було доведено, що у разі низької якості життя населення пошук коштів для задоволення потреб може здійснюватися за рахунок будь-яких навіть злочинних доходів. Потреба як життя - це потреба у розвитку особистості, у забезпеченні фізичного здоров'я (зокрема шляхом дотримання екологічно безпечних умов життя), у необхідному медичному забезпеченні. При цьому відсутність доступу до здобуття освіти, нереалізованість просвітницьких програм не дозволяє особистості об'єктивно оцінити наслідки використання таких джерел доходу та набути впевненості в об'єктивній необхідності виконання обов'язків перед державою на користь власного блага. Таке становище означає, зокрема, відсутність у суспільстві об'єктивних передумов виникнення податкової моралі. Зрозуміло, що проведення освітніх, просвітницьких, екологічних програм, розвиток доступної системи охорони здоров'я - тобто реалізація стратегії, спрямованої гармонізацію потреб всіх суб'єктів економічної діяльності, виходить в зростанні ВВП. [3]

Основним учасником створення ВВП є підприємницькі структури, діяльність яких регламентується державою на користь усіх членів суспільства, а зацікавленість бізнесу у легалізації діяльності обумовлено створенням сприятливого економічного та інвестиційного клімату. Щодо особистої зацікавленості громадян у забезпеченні найбільшого ефекту від підприємницької діяльності, то вона базується на так званій економічній свободі. Саме в економічно вільному суспільстві люди можуть вільно працювати, виробляти, споживати та інвестувати так, як їм цього захочеться, бо їх свобода гарантується, але не обмежується державою. В економічно вільних суспільствах уряди дозволяють робочій силі, капіталу та товарам вільно переміщатися, і водночас держава утримується від примусу чи обмеження волі, за винятком випадків, коли необхідно її захистити та підтримати.

Для аналізу зв'язку між зручністю ведення бізнесу та темпами зростання тіньової економіки використовуємо дані рейтингу індексів зручності ведення бізнесу «Doing Business», що складається щорічно Світовим банком.

1. Реєстрація підприємств.
2. Отримання дозволів на будівництво.
3. Підключення до системи електропостачання.
4. Реєстрація власності.
5. Одержання кредитів.
6. Захист міноритарних інвесторів
7. Оподаткування.
8. Міжнародна торгівля
9. Забезпечення виконання контрактів.

10. Дозвіл неплатоспроможності.

Для аналізу рівня тіньового сектора та зручності ведення бізнесу в країні проведено ретельне вивчення змін позиції країни у рейтингу «Doing Business» та зміни частки обсягу тіньового продукту, віднесеного до ВВП. Аналіз проводився на підставі даних зміни зручності ведення бізнесу у Туреччині. Розрахунок обсягу тіньового продукту, віднесеного до ВВП, зроблено з використанням Національних рахунків Туреччини на основі оцінки різниці між сумою врахованого національного доходу за всіма статтями рахунків та сумою витрат за всіма статтями рахунків. [5]

Проводячи цілеспрямовану діяльність боротьби з тіньовим сектором, уряд Туреччини основні зусилля концентрував на трьох основних напрямках:

- на формуванні сприятливих умов функціонування легального підприємництва;
- на заходах щодо скорочення чисельності незаконних підприємців, які створюють недобросовісну конкуренцію легальному підприємству;
- на запобіганні втягуванню у тіньовий бізнес легальних підприємців та найманих працівників.

Оскільки фінансування всіх державних заходів забезпечується з доходів легальних структур як сумлінних платників податків, саме зручність ведення легального бізнесу забезпечує реалізацію сталої національної економічної стратегії розвитку та є найважливішим чинником боротьби з її тіньовим сектором.

У зв'язку з цим перший напрямок боротьби з тіньовою економікою включає створення сприятливих умов для розвитку легального підприємства. Державні органи спільно з представниками громадських організацій і легального бізнесу виробляють систему організаційних, правових, фінансових та інших заходів, пов'язаних з полегшенням функціонування офіційно зареєстрованих комерційних структур.

Другий напрямок роботи, спрямований на скорочення чисельності незаконних підприємств та здійснюється не лише за рахунок оперативно-розшукових та репресивних заходів правоохоронних органів, пов'язаних із затриманням та покаранням організаторів тіньового бізнесу. Профілактика можливих тіньових операцій за рахунок впровадження систем забезпечення їх прозорості є важливішим методом зниження «тінізації» національної економіки.

Третій напрямок боротьби з нелегальним бізнесом пов'язаний з широким інформуванням усіх зацікавлених сторін, у тому числі через ЗМІ, про шкідливий вплив тіньового бізнесу на економіку та суспільство, про збитки, які завдають незаконне підприємництво населенню і легальному бізнесу.

Всі три зазначені напрямки представлені в оперативних планах турецького уряду щодо боротьби з тіньовою економікою на майбутнє. При цьому

від однієї програми до іншої дедалі більше уваги виявляється не репресивним, а профілактичним заходам боротьби з тіньовою економікою. [2]

Проте істотним недоліком реалізації всіх трьох оперативних планів є недостатня увага, яку приділяють співпраці турецького уряду з іншими суб'єктами економіки, зацікавленими у зниженні частки тіньового сектора - об'єднаннями підприємців, громадськими та науковими організаціями.

Як було показано, така триєдина співпраця є необхідною основою досягнення основної мети – сталого та безпечного розвитку національної економіки та має об'єктивне коріння для ефективної взаємодії.

Легальне підприємництво зацікавлене у зниженні частки тіньового сектора, що веде недобросовісну конкурентну боротьбу за ринок і підриває довіру споживачів до продукції, що легально випускається. Маючи значні фінансові ресурси, кадровий потенціал, вплив на громадську думку, підприємницькі об'єднання та спілки роблять свій внесок у боротьбу з тіньовим бізнесом. Саме це проявляється в тому, що:

- легальний бізнес включає у внутрішні кодекси корпоративної етики відповідні положення щодо неприпустимості таких дій, як ухилення від сплати податків, підкуп посадових осіб, ЗМІ, судових органів;

- підприємницькі об'єднання, асоціації та спілки, які діють на легальній основі, самостійно регулюють поведінку своїх членів, за необхідності застосовуючи до порушників штрафні санкції та заходи дисциплінарного характеру;

- легальний бізнес відмовляється від співпраці з підприємцями-тіньовиками», тим самим ускладнюючи їх діяльність, а також роботу тіньового бізнесу в цілому;

- під патронажем легального бізнесу здійснюються наукові дослідження з тематики, пов'язаної з тіньовим бізнесом, надаються консультації юридичним та фізичним особам з питань протидії незаконному підприємництву, захисту прав споживачів та інтелектуальної власності;

- легальний бізнес здійснює велику профілактичну та роз'яснювальну роботу з широкого спектру питань, пов'язаних із незаконним підприємництвом. На веб-сайтах підприємницьких організацій та об'єднань, а також у ЗМІ публікуються відповідні статистичні дані, аналітичні статті та інші матеріали. [1]

Дуже важлива у боротьбі з тіньовою економікою підтримка широкого загалу населення, яка здійснюється як в індивідуальному порядку окремими активістами, так і за допомогою включення в протистояння тіньовому бізнесу громадських організацій. В даний час існує велика кількість міжнародних та національних громадських організацій, які прямо чи опосередковано протидіють тіньовому бізнесу.

До таких організацій належать:

- Всесвітня організація праці та відповідні національні організації, що обстоюють інтереси найманих працівників. Оскільки в осіб, зайнятих у тіньовому секторі, багато прав порушуються (право на медичне та пенсійне страхування, на відпустку у зв'язку з вагітністю, на безпечні умови праці та ін.), зазначені організації всіляко протидіють незаконному підприємництву, домагаючись переведення трудових відносин у законне русло;

- Всесвітня організація інтелектуальної власності та споріднені з нею асоціації та спілки також виступають єдиним фронтом проти тіньового бізнесу, оскільки багато сфер незаконного підприємництва засновані на копіюванні літературних та музичних творів, програмних продуктів, відеофільмів та інших матеріалів. Відстоюючи законні інтереси авторів цих творів, відповідні організації вживають необхідних заходів проти тіньового бізнесу;

- захищаючи економічну свободу, Міжнародне товариство захисту прав споживачів, а також національні організації аналогічного призначення ведуть інтенсивну боротьбу з тіньовим бізнесом, представники якого щоденно порушують права покупців та споживачів їх продукції. Здійснюючи практичну допомогу населенню, товариства захисту прав споживачів виконують величезний обсяг роботи із судового переслідування виробників неякісної продукції, виробленої з порушенням встановлених законом норм і правил;

- наукові організації та фонди. У напрямку протидії тіньовому бізнесу важлива роль міжнародних наукових організацій, які сприяють обміну думками та досвідом з метою вироблення найефективніших форм протидії тіньовій економіці. Такі організації можуть проводити науково-практичні конференції, симпозіуми, семінари та круглі столи, випускати наукову та науково-популярну літературу з проблем функціонування тіньового бізнесу.[3]

Здійснюючи діяльність з усіх зазначених напрямів, громадські організації роблять істотний внесок у роботу з протидії тіньовому бізнесу.

Висновки. Створення зацікавленості всіх суб'єктів національної економічної системи у ліквідації тіньового сектора – головна умова боротьби з його зростанням. Вироблення принципів несуперечливої співпраці всіх елементів національної економічної системи (бізнесу, держави та населення) та їх дотримання є кінцевим завданням управління ризиками національної економічної безпеки.

З'ясовано, що несуперечлива та злагоджена співпраця всіх учасників економічної системи в досягненні єдиної мети можлива у разі, якщо такою метою є підвищення якості життя нинішнього та забезпечення якості життя майбутнього покоління, що є основою концепції сталого розвитку. Цілі концепції сталого розвитку, поділені всіма учасниками економічної системи, перебувають у прямому протидії чинникам, створюваними у цій системі тіньовим сектором. Оскільки ці цілі сталого розвитку об'єднують усіх основних учасників економічної діяльності, існує об'єктивна основа боротьби з тіньовою економікою об'єднаними зусиллями.

Основою здійснення такої економічної політики може стати бізнес, який створює національний дохід та забезпечує засоби для проведення політики зростання якості життя населення. Послідовно реалізовані програми уряду, орієнтовані на можливість співпраці всіх учасників економічної діяльності, все більшу увагу приділяють зручності бізнесу, на протипагу караючим та заборонувальним інструментам.

Істотним недоліком реалізації оперативних планів уряду щодо боротьби з тіньовою економікою є недостатня увага, що приділяється співробітництву держави з іншими суб'єктами економіки та суспільного життя, зацікавленими у зниженні частки тіньового сектора. Це організації підприємців, громадські та наукові організації.

Список використаних джерел:

1. Юрик Я. Неформальна зайнятість в Україні та формування інституційних умов її мінімізації // Економіка і прогнозування. 2020. № 4. С. 36–59.
2. Пірникоза П. В. Причини значних обсягів тіньової економіки в Україні та шляхи їх усунення: фінансові аспекти // Ефективна економіка. 2016. № 4. Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4918>
3. Флейчук М. І. Легалізація економіки та протидія корупції у системі економічної безпеки: теоретичні основи та стратегічні пріоритети в умовах глобалізації. Львів : Ахілл, 2008. 660 с.
4. The Global Competitiveness Report 2021–2022 / World Economic Forum. 2022. Режим доступу : <http://www.weforum.org/issues/global-competitiveness>
5. Куссулакос Я. Неофіційна економіка в Україні: вимірювання та оцінка впливу на доходи населення / Я. Куссулакос, В. Саріогло, Г. Терещенко. К., 2016. 136 с.

References:

1. Yuryk Ya. Neformalna zainiatist v Ukraini ta formuvannia instytutsiinykh umov yii minimizatsii // Ekonomika i prohnozuvannia. 2020. № 4. S. 36–59.
2. Pirnykoza P.V. Prychyny znachnykh obsiahiv tinovoi ekonomiky v Ukraini ta shliakhy yikh usunennia: fiskalni aspekty [Elektronnyi resurs // Efektyvna ekonomika. 2016. № 4. Rezhym dostupu : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4918>.
3. Fleichuk M.I. Lehalizatsiia ekonomiky ta protydiia koruptsii u systemi ekonomichnoi bezpeky: teoretichni osnovy ta stratehichni priorytety v umovakh hlobalizatsii. Lviv : Akhill, 2008. 660 s.
4. The Global Competitiveness Report 2021–2022 / World Economic Forum. 2022. Rezhym dostupu: <http://www.weforum.org/issues/global-competitiveness>.
5. Kussulakos Ya. Neofitsiina ekonomika v Ukraini: vymiriuvannia ta otsinka vplyvu na dokhody naseleennia / Ya. Kussulakos, V. Sarioghlo, H. Tereshchenko. K., 2016. 136 s.